

оригінальною. Але тоді, коли їх діти тільки-но підросли, а методика викликала інтерес, про їх сім'ю знімалися телевізійні передачі, було написано багато статей у педагогічних журналах, на сторінках газет, зокрема "Літературної газети", їх практику вивчали лікарі і психологи. Оцінки роботи були різні, окремі публікації носили критичний характер. Така ситуація, на нашу думку, склалася тому, що Нікітіни у своїй виховній системі використовували власні методи і підходи, часто відмовляючись від загальноприйнятих у педагогіці положень щодо сімейного виховання.

Також ми відзначаємо, що, незважаючи на колосальну зайнятість сімейними справами, Нікітіни знаходили час і можливості для великої публіцистичної праці, вони узагальнили свій практичний досвід, висловили своє бачення подальшого розвитку сімейного виховання, окреслили шляхи розв'язання проблем дошкільної освіти і виховання.

На наш погляд, система виховання дітей у сім'ї Нікітіних вимагає подальшого наукового вивчення і розумного використання в умовах сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / За ред. О.О. Любара. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2003. – 450 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
2. Нікітіна Л.О. Мати та дитячий садок: Кн. для вихователів дит. саду та батьків. – М.: Просвіта, 1990. – 93 с.
3. Нікітін Б.П., Нікітіна Л.А. Ми, наші діти та онуки. – 3-е вид., доп. – М.: Мол. гвардія, 1989. – 303 с.
4. Нікітін Б. П., Нікітіна Л.О. Ми та наші діти / Пер. з рос. А. М. Лук'янець. – К.: Молодь, 1989. – 240 с.
5. Нікітін Б.П., Нікітіна Л.А. Резерви здоров'я наших дітей. – М.: Фізкультура і спорт, 1990. – 221 с.
6. Нікітін Б.П., Нікітіна Л.А. Сходинки творчості або розвиваючі ігри. – 3-е вид., доп. – М.: Просвіта, 1989. – 160 с.
7. Снигирева Т. Осторожно дети. Литературная газета, 14 января 1970 г. – №3. – С. 13.
8. Слюсаренко Н.В. Развитие творчих здібностей учнів 5-9 класів на уроках обслуговуючої праці засобами ігрової діяльності: Навч.-метод. пос. – Херсон, 2002. – 148 с.

УДК 371.4(477)"ХІХ"

І.В. Волошанська

К.Д.УШИНСЬКИЙ ПРО ОПТИМАЛЬНІ УМОВИ НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті проаналізовано пріоритетні умови для повноцінного й гармонійного навчання, розвитку та виховання особистості згідно із педагогічними поглядами К.Д.Ушинського. Визначено основні чинники, що сприяють освіті дітей та молоді: наука, педагогічна та релігійна література, природа, бібліотеки тощо.

The best conditions for valuable and harmonious studies, development and education of a personality according to K.D.Ushins'kyi ideas are analysed in the article. The basic factors that help to educate children and young people: science, pedagogical and religious literature, nature, libraries, and others, are determined here.

Актуальність дослідження. В умовах посилення акцентів на проблемі виховання та освіти особистості в умовах сьогодення виникає необхідність вивчення та обґрунтування оптимальних умов для реалізації означених завдань. З огляду на це посилюється увага до історичного досвіду, зокрема спадщини тих відомих педагогів-класиків, чий педагогічний доробок залишається актуальним у будь-яку історичну епоху. Одне з найчільніших місць в

історично-педагогічній науці займає педагогічна спадщина К.Д.Ушинського, який особливо виважено ставиться до процесу становлення особистості як суб'єкта навчально-виховного процесу.

Метою нашої статті є аналіз педагогічного доробку К.Д.Ушинського у царині створення оптимальних умов для навчання, виховання та розвитку особистості.

К.Д.Ушинський вважає, що будь-які реформи, зокрема у сфері освіти не зможуть дати хоч якісь позитивні результати, якщо не будуть “..ґрунтуватися на внутрішній, духовній реформі, на русі вперед, який відбувається в самому дусі народу..” [2: 35]. Для таких реформ, безперечно, потрібна сильна особистість, здатна діяти і нести відповідальність за власні вчинки.

Усвідомлюючи, що стан освіти у країні в досліджуваний період надто мало сприяв становленню дитини як суб'єкта виховання, педагог усе ж вірив, що без реалізації цього завдання реальний поступ у всіх сферах людського життя неможливий. Фундаментальність проблеми формування дитини як суб'єкта виховання визначається тією увагою, яку вчений приділяє питанням свободи, активності, духовності, самостійності.

На глибоке переконання К.Д.Ушинського, становлення суб'єктних стосунків у вихованні значною мірою від особливостей навчального закладу вчений часто у своїх педагогічних працях з'ясовує роль школи і стверджує, що “навчальний заклад не освічує остаточно, але він повинен відкрити шлях до правильної самоосвіти” [3: 198]. Проте усвідомлення вирішальної ролі школи у реалізації завдань виховання дитини як суб'єкта, визнання її рівною вихователеві-педагогу, наділення статусом активної і діяльної особи спонукала К.Д.Ушинського аналізувати та узагальнювати можливості широкої пропаганди педагогічних знань серед батьків та громадськості, оскільки педагогічне просвітництво у досліджуваний період не перебувало на належному рівні, а сім'я у силу різноманітних обставин недостатньо виконувала виховну функцію.

Вчений усвідомлював, що слід було кардинально змінити уявлення про ідеал доброї школи і втілити прогресивні ідеї у життя. Школу він вважав не просто місцем, де людина здобуває освіту, а інституцією, за допомогою якої примножуються багатства. Педагог стверджує, що: “Вона збільшує розумовий і моральний капітал народу, саме той капітал, який дає найбільше навіть грошових процентів і без якого всі інші капітали лишаються мертвими” [2: 223].

Суттєвою загрозою для становлення суб'єкт-суб'єктних стосунків між педагогом та вихованцем ставала масовість школи. В таких умовах учитель фізично не міг звернути увагу на кожного учня і сприяти його розвитку та вихованню. Вчений вказує, що діяльність учителя серед великої кількості дітей “виявляється тільки в обмеженнях, утисках, заборонах і зовнішній дисципліні, що полегшує його працю” [6: 252]. Водночас життя і поведінка дітей не відзначаються свідомістю і діяльністю: “Але разом з тим і все дитяче життя в такому закладі набирає якогось муштрувального, казарменого, тюремного характеру, який, звичайно, не має нічого спільного із справою морального виховання [6: 252]. У зв'язку з цим учений виступав проти закритості навчальних закладів, муштри і казенщини у них, вважаючи, що такий ритм життя “згубно впливає на дитячий розвиток” і не сприяє становленню вільної особистості, творця власного життя [6: 250].

Водночас педагог розумів, що, окрім високої мети, є важливі завдання, виконання яких потребує щоденної наполегливої праці, а у її основі лежить спілкування. Педагоги тогочасних шкіл у порівнянні із простими людьми, перебували на значно вищому соціальному щаблі; до вчителя ремісник ішов “з щирим, одвертим бажанням навчитись чогонебудь корисного” і особливо важливим було відчуття розуміння і допомоги, запорукою чого були “щирі, дружні взаємини між учителем і учнем в школі” [1: 232]. Саме педагоги, на думку К.Д.Ушинського повинні були зменшити протистояння, породжуване суспільно-економічним устроєм, що приводило до різкої нерівності між класами у суспільстві. Перенесення такої моделі до школи загрожувало гальмуванню усього освітнього процесу, хоч, безперечно, таке становище завжди мало місце у навчальних закладах різних типів.

Намагаючись з'ясувати сутність виховання як складного та багатогранного процесу, вчений наголошував на тому, що не може бути готових рецептів доброго виховання, хоч і не заперечував залежності його успіху від багатьох чинників, про які мова піде нижче. Найважливішою умовою виховання педагог вважає врахування індивідуальних особливостей особистості: "... хоч би які були зусилля вихователів і викладачів, результати виховання і навчання неодмінно будуть різноманітнітись, залежно від здібностей і нахилів виховуваних ..." [4: 177].

В основі "особливої ідеї виховання", стверджує К.Д.Ушинський, лежить ідея про людину та її ідеал. Кожен народ прагне до відтворення цього ідеалу у кожному своєму представникові. Характер ідеалу визначається громадським життям народу, його ментальністю, характером, специфікою розвитку народу [7: 82].

Формування виховного ідеалу відбувається на ґрунті культури, традицій, усної народної творчості. "Кожний народ у своїй літературі, починаючи піснею, прислів'ям, казкою і закінчуючи драмою і романом, висловлює свої переконання про те, якою повинна бути людина в його розумінні" – вказує К.Д.Ушинський. Він також попереджує, що існує різниця між ідеалом виховання та реаліями життя – що глибше вкорінена християнська моральність у життя народу, то кращими та досконалішими будуть результати виховання. Але яким би не був ідеал народного виховання, він завжди відзеркалює ступінь самосвідомості народу і відбиває народну совість, вказує педагог [7: 83].

Аналіз педагогічної спадщини К.Д.Ушинського дає підстави нам стверджувати, що вчений чітко диференціював поняття "навчання" і "виховання", вважаючи, що перше підпорядковується загальним законам дидактики і має універсальний характер, бо не може бути "французької математики, англійського закону тяжіння, німецького закону хімічної спорідненості" [7: 51]. Виховання ж є відображенням характеру народу і вимоги до нього у кожного народу є і повинні бути різними. Проте не всі педагоги визнають цей факт, особливо ті, пише К.Д.Ушинський, що прагнуть до єдиної виховної системи.

Вчений наголошує, що освіта та виховання різні речі і не можна вважати вихованою людину, котра володіє чималим багажем знань: "Людина може знати тригонометрію, балакати двома і навіть трьома мовами, зазубрити історичний та географічний підручник, навчитися навіть відмінно строчити папери, і залишатися людиною цілком неморальною: наука ще й не дихнула на неї" [5: 169]. У статті "Пояснювальна записка до проектів програм навчального курсу..." вчений з цього приводу зауважує: "Виховний вплив науки тоді виявиться дійовим, коли він діятиме не тільки на розум, але на душу і почуття, за допомогою найкращих письменників усіх народів" [3: 198].

Розвиток К.Ушинський вважав необхідною складовою становлення особистості і наголошував, що його у жодному разі не можна гальмувати і штучно стримувати, оскільки "затриманий розвиток в усякому живому організмі проходить болісно; такий є і благотворний і разом з тим грізний закон природи" [1: 232]. Вчений вказував, що повноцінно дитина може розвиватися лише у випадку рівноваги виховання, навчання і розвитку. Навчання, на думку вченого, не є самоціллю, а засобом для гармонійного розвитку і виховання дитини: "Читати – це ще нічого не означає; що читати і як розуміти читане – ось у чому головна справа" [1: 234]. Тому К.Ушинський радив учителям не поспішати з навчанням, зокрема навчанням читання, а супроводжувати цей процес постійним розумовим і моральним розвитком учнів.

У педагогічних працях на тему виховання К.Д.Ушинський аналізує чинники та засоби виховання. Ми у своїй розвідці детальніше зупинимося на тих, що сприяють формуванню дитини як суб'єкта виховання. Серед них найважливішими вчений називає науку у її "обширному, найвищому значенні". Безперечно, оволодіння знаннями, які надбало людство, дає особистості можливість не лише примножувати певні блага, а, перш за все, збагачуватися духовним і культурним розвитком людства, яке в усі часи та епохи визначало свободу як найвищу людську цінність. Вчений вважає, що навчання стає вихованням лише тоді, "коли досягає найвищої сфери науки, входить у світ ідеї та вносить цю ідею через розум у серце

людини” [5: 169]. Лише на вченому, а не на навчальному ступені наука набуває такої моральної сили, переконаний К.Д.Ушинський, що може навіть виправити недоліки початкового виховання.

Важливим чинником становлення особистості як суб’єкта педагогічної взаємодії К.Д.Ушинський вважає не лише педагогічну, а й церковну літературу, оскільки саме у ній знайшли відображенні вічні істини, які допомагають людині обрати правильний життєвий шлях. Навчати цих постулатів вчений радить опосередковано: “Розуміти високі, святі істини біблій більш за все навчають нас великі вчителі людства: церква, життя, горе, літа і досвід” [5: 169].

У досліджуваній період зберегти моральність, визначити і підняти на високий щабель людину як особливу цінність, прилучити до загальнолюдських вартостей допомагала церква. При різному, часто суперечливому і дисонансному ставленні до релігії та церкви, К.Д.Ушинський все ж вбачав у них важливі форпости, які допомагають людині обрати не легкий, проте правильний і гідний шлях у житті. Він вважав, що саме церква має для простого народу найбільшу формувальну силу, діючи як на зовнішню поведінку особистості, так і піднімаючи її над земною суєтою і підносячи на “вищий ступінь самосвідомості”. Необхідною умовою для глибокого сприйняття і розуміння канонів віри, на думку вченого, є добре початкове виховання. Воно – запорука того, що людина не сприйме лише формальний бік релігії, а зрозуміє її глибинну сутність і буде керуватися її законами як особистими переконаннями: “...розумне початкове виховання дає людині досить допитливості і розумної сили для того, щоб не спинитися на самих формах, не прийняти форму за сутність і не задовольнятися шкаралупою, не дібравшись до зернини” [2: 221]. Отже, посередником між людиною і церквою, на думку вченого, може бути “початкове розумне виховання”. К.Д.Ушинський наполягав на свідомості у сприйнятті християнського вчення і був переконаний, що для християнства немає нічого небезпечнішого, як неучтво, бо саме воно може перетворити віру на ідолопоклонство. Таким чином, саме народна школа повинна була стояти біля джерел формування людини як суб’єкта діяльності, пізнання та істини.

Не відокремлюючи школу від церкви, К.Д.Ушинський, проте, розмежовує їхні цілі та завдання. Вчений вбачав у церкві джерело духовного розвитку і моральних переконань для людини. У цьому мета народної школи і церкви збігаються: “... школа навчає людину небагато і недовго, – церква підтримує і наставляє її від колиски до могили ...” [1: 239].

Релігійна освіта, на думку педагога, повинна супроводжувати людину з раннього дитинства і з “ранніх років лягати в душу людини, як вірна запорука того, що вона не зіб’ється з шляху, як вірний якір порятунку в дні житейських бур і душевних тривог”. Проте педагог не заперечує і світської освіти, однак указує, на її недосконалість у порівнянні із релігійною: “Розумова освіта, подання безлічі відомостей як результатів освіченого життя людини в усіх країнах, гімнастика розуму, розширення горизонту понять – ось предмети світської освіти. Чи відповідають цьому наші дитячі простонародні книжки? Сміливо можна сказати – ні!” [5: 171].

Учений також вважав, що суб’єктом виховання може бути лише людина, яка турбується про духовний розвиток, оскільки такі ознаки суб’єкта, як свобода, творчість, самостійність безпосередньо пов’язані із духовністю. Тут, на думку К.Д.Ушинського, важливим є поєднання впливу різноманітних чинників та інституцій, з якими взаємодіє дитина протягом життя: “Духовний розвиток, духовне виховання особи зокрема і народу взагалі здійснюється не самою школою, а кількома великими вихователями: природою, життям, наукою і релігією. Але неважко упевнитись також, що уроки всіх цих великих вихователів людини розвивають її душу тільки тоді, коли душа ця хоч скільки-небудь до того підготовлена” [2: 220]. Цю підготовку покликані були реалізувати, передовсім сім’я і школа. З огляду на це вчений особливу увагу приділяв добрій жіночій освіті, оскільки був переконаний, що саме мати може стати тією людиною, від якої залежатиме подальше життя дитини.

Особливе місце серед чинників формування особистості К.Д.Ушинський відводить діяльності, характеризуючи п'ятнадцятирічного юнака як людину, у якої “кожен нерв вимагає діяльності”, і незадоволення цієї природної потреби може спричинити негативні наслідки. Тому завданням педагога є не лише спонука до дії, а й забезпечення сфери для активності. Вчений стверджує, що: “Розум людини, залишений напризволяще, глухне надзвичайно швидко...” [5: 176]. Зі сказаного вище випливає, що слід постійно створювати для дитини умови активної діяльності, у якій суб'єкт матиме змогу викристалізувати та удосконалити найкращі свої якості. Визначальним чинником становлення суб'єктності особистості вчений вважав свідомість та самостійність діяльності і вказував, що лише за таких умов навчання буде “наймогутнішим рушієм духовного і морального розвитку” [3: 200], без чого формування дитини як суб'єкта неможливе.

Аналізуючи досвід у справі виховання зарубіжних країн, К.Д.Ушинський узагальнює роль тих чинників, які допомагають реалізувати завдання виховання дітей та молоді, зокрема його суб'єкт-суб'єктний характер. До вагомих чинників, що використовуються зарубіжною школою та педагогікою, вчений відносить бібліотеки, поширення книг, діяльність приватних філантропічних товариств, книжкову торгівлю, періодичні видання та публічні читання. За допомогою них, переконаний К.Д.Ушинський, основи освіти “не лишаються на поталу часу, але постійно животноються і дають плоди...” [5: 176].

Для становлення особистості як суб'єкта діяльності та виховання необхідні дві умови: відповідність руху загальнонародного розвитку силам народу, а також умовам сучасності. К.Д.Ушинський вважав, що “народ несучасний, що відстав від загального історичного руху, неминуче терпить” [2: 220]. Участь окремого народу у ході загальнолюдського поступу має не лише зовнішнє значення, а й активно впливає на його внутрішній добробут. Звідси випливає вагомий роль у цьому процесі окремої особистості, котра в таких умовах повинна відзначатися активністю, самостійністю, ініціативою і свободою вибору: “Дати ж швидкість народному розвитку може тільки свідоме, розумне виховання і розумне навчання: вони пробуджують розум народу, дають волю його свідомості і збагачують його знаннями, до яких він досвідом не добрався б і за багато сотень років” [2: 220].

Висновок. На основі поєднання всіх концептуальних положень, що стосуються проблеми становлення дитини як суб'єкта виховання, вчений формулює висновок щодо мети людського життя, наголошуючи на його особливій цінності та неповторності: “... мета нашого життя дуже серйозна, дуже велика у порівнянні з тим коротким часом, який нам даний, щоб його можна було розтрицькувати на непотрібні дрібниці. Час – капітал, говорять англійці, а я скажу більше: час, відпущений нам тут на землі, це той нематеріальний капітал, на який ми купуємо собі вічність” [1: 241]. Такі слова, на нашу думку, могли належати лише людині вільній, самостійній та геніальній. Саме таким був К.Д. Ушинський. Спадщина педагога багатогранна і потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ушинський К.Д. Недільні школи. Твори в 6-ти томах. Державне учбово-педагогічне видавництво “Радянська школа”. – К., 1954. – Т.1. – С. 227-242.
2. Ушинський К.Д. Питання про народні школи. Твори в 6-ти томах. – К.: Радянська школа, 1954. – Т 1. – С. 219-227.
3. Ушинський К.Д. Пояснювальна записка до проектів програм навчального курсу Твори в 6-ти томах. – К.: Радянська школа, 1954. – Т 1. – С. 195-212.
4. Ушинський К.Д. Проект деяких реформ у розподілі класів виховного товариства благородних дівиць І С.-Петербурзького Олександрійського училища. Твори в 6-ти томах. – К.: ”Радянська школа”, 1954. – Т 1. – С. 177-183.
5. Ушинський К.Д. Про засоби поширення освіти через грамотність. Твори 6-ти томах. – К.: “Радянська школа”, 1954. – Т 1. – С. 168-176.
6. Ушинський К.Д. Проект учительської семінарії. Твори в 6-ти томах. Державне учбово-педагогічне видавництво “Радянська школа”. – К., 1954. – Т.1. – С. 242-268.
7. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні. Твори в 6-ти томах. – К.: Радянська школа, 1954. – Т. 1. – С. 50-110.